

A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYKORONÁZÁS ÖSSZEURÓPAI KONTEXTUSBAN

GLOVICZKI RÁHEL

THE MEDIEVAL HUNGARIAN ROYAL CORONATION
IN EUROPEAN CONTEXT

The paper explores the medieval Hungarian royal coronations and the *ordines* that were used on these occasions. The coronation ritual was fixed everywhere in Europe: the procedure is revealed by the coronation *ordines*. At first, the 82 extant European coronation *ordines* are examined comparatively, and secondly the coronations of the individual kings of Hungary are examined in the context of the ensuing results as well as in the light of the previous scholarly literature. It is the coronation *ordines* of Kings Stephen, Solomon and Louis I that are analysed in detail; for in these cases new perspectives and possibilities emerged in the wake of the examination of the *ordines*.

Keywords: Middle Ages, royal coronation, coronation *ordo*, Egbert *ordo*, *Pontificale Romano-Germanicum*

A középkori magyar történelem egyik izgalmas kérdése a királykoronázás módja, körülményei, és szinte minden, ami a tárgykörhöz tartozik. Mindmáig számos kutatót foglalkoztat például István lándzsájának szerepe első királyunk politikai helyzetében, krónika-irodalmunk vonatkozó részletei, és az a kérdés, amelyet jelen írásom is föltesz, hogy milyen volt maga a koronázási szertartás, akár egy-egy uralkodónk esetében.

A szertartásrendet a királykoronázási ordók határozzák meg, amelyek pontifikálékban, azaz püspöki szerkönyvekben maradtak ránk. A középkori Magyarországon használt ordó és a koronázások egyéb részleteinek tekintetében többféle elmélet született. Ennek oka az, hogy bár népszerű a téma a tudományos diskurzusban, igen kevés adat áll rendelkezésre a koronázásokról – különösen Árpád-kori királyaink esetében –, annak ellenére, hogy 1000 és 1526 között 41 koronázásra került sor összesen 36 személy esetében.¹ Másodlagos forrásul szolgálnak azok az egykorú vagy közel egykorú leírások, amelyek a koro-

Gloviczki Ráhel, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, latin-történelem tanári szak. A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Fügedi Erik: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp., 1984. 255.

názásokról szólnak. Ezekből viszont nem állapítható meg biztosan sem a koronázás menete, sem az ahhoz tartozó körülmények sora, így például a koronázási jelvények, köztük a Szent Korona eredete sem. A bennük található információk mégis további következtetések kiindulási alapjául szolgálhatnak.

Hogy ezek a részletek hozzáadhassanak valamit eddigi ismereteinkhez, magukat a koronázási ordókat használtam elsődleges forráscsoport gyanánt. Így az ordóknak összeurópai kontextusa jött létre abból a 82 királykoronázási ordóból, amelyet a jelenleg elérhető legteljesebb liturgikus adatbázis, az *Usuarium* ismer.² Ezek mind a 10. és a 16. század közé datálható kódexekben maradtak fenn Európa-szerte, angol, francia, német, olasz, spanyol, portugál, cseh, lengyel, osztrák és magyar területekről. Kutatásom célja az volt, hogy ezen ordók szövegeinek és szerkezetének összehasonlító elemzése alapján elkülönítsem a királykoronázási szertartásrendek különböző típusait, különös figyelemmel arra, hogyan illeszkedik a magyar anyag a fölsímt tipológiába. Az így kapott eredmények ismeretében vizsgálom a középkori magyar koronázásokat, figyelembe véve a rájuk vonatkozó korabeli forrásokat és az ezeket értelmező szakirodalmat egyaránt.

Források a középkori magyar királyok koronázásáról és annak körülményeiről

Az első forráscsoport, amely segít elindulni a magyar koronázások vizsgálatában, és amelyből a témával foglalkozó korábbi kutatók is információt tudtak meríteni, az István-legendák három darabja. A Nagyobbik legenda közülük a legkorábbi, noha pontosan nem datálható: keletkezését sokan 1083-hoz, István szentté avatásának évéhez kötik, míg vannak ennél korábbi és későbbi, Kálmán korára vonatkozó javaslatok is.³ Mindenképpen korábbi azonban a Kisebbik legendánál és a Hartvik-legendánál is. A Kisebbik legenda Kálmán uralkodásának (1095–1116) legelején, Hartvik műve pedig nem sokkal később, 1097 és 1099 között keletkezett. Utóbbi felhasználta mindkét korábbi legendát, emellett néhány teljesen új részletet is közöl.⁴

Megtudhatjuk mind a Nagyobbik legendából, mind Hartviktól, hogy „miközben az előjárók a klérussal, az ispánok a néppel egybehangzó dicséreteket kiáltottak, az Istentől választott István királynak neveztetett, és, megkenetvén olajos kenettel, a királyi méltóság diadémjával szerencsésen megkoronáztatott”.⁵ Azaz kirajzolódik a nép és a klérus együttes, külön-külön is nélkülözhetetlen szerepe, hiszen István mintegy azzal válik királlyá, hogy a nép *rex*nek kiáltja ki. A mondat idézett része megegyezik a két legendaváltozatban, azonban annak eleje más a kettőben. A Nagyobbik legenda így kezdi a fenti

² Online elérhetőség: usuarium.elte.hu. Ceremonies – king. (Legutóbbi megtekintés: 2022. augusztus 3.)

³ Thoroczkay Gábor: *Ismeretlen Árpád-kor – püspökök, legendák, krónikák*. Bp., 2016. 90.

⁴ Uo. 92.

⁵ „... praesulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas acclamantibus, dilectus Deo Stephanus rex appellatur, et, unctione chrismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur.” *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Ed. Emericus Szentpétery. Bp., 1937–1938. (= SRH) II. 384., 414.

mondatot: „Apja halála után öt évvel, minthogy az isteni kegyesség így akarta, miután megszerezte az apostoli áldást, [...] megkoronáztatott.” Hartviknál ugyanez a részlet: „Miután tehát megszerezte az apostoli áldást a koronával és a kereszttel együtt [...], megkoronáztatott.”⁶ Hartviknál tehát a korona is része a szövegnek, és ő egyértelműen tanúsítja, hogy István a pápától kapta a koronát. Bár ez az adat nem feltétlenül igaz – hiszen a szerző módosította forrását e ponton –, azt mindenképpen elárulja, hogy Kálmán korában ezt tartották a koronáról.

Hartvik legendájában olvasható az a történet is, miszerint a leendő magyar király, István a lengyel uralkodónak szánt koronát kapta volna meg a pápától isteni közbeavatkozás révén. A Lengyel–magyar krónikában szintúgy megtalálható ez a történet a *Quare et quomodo corona Polonis non fuit data* fejezetben.⁷ A szövegrészlet nagyban egyezik Hartvik szövegével (a fenti mondat koronára vonatkozó szakaszát is szó szerint átveszi a lengyel krónikás), azaz Hartvik szolgálhatott a későbbi szerzők forrásául. Merseburgi Thietmar, István kortársa, más történetet hagyományoz: „A mondott uralkodó kedvéért és biztatására Henrik, a szász herceg sógora, Vajk, aki országában püspöki egyházmegyéket állított, koronát és áldást kapott.”⁸ Az a bizonyos *imperator praedictus* pedig a császár, azaz III. Ottó, akinek révén tehát Thietmar szerint István a koronához jutott. A pápa, II. Szilveszter a császár tanítója és barátja volt. Ottó támogatta István törekvéseit, így akár ő maga is közrejátszhatott abban, hogy a pápa koronát küldjön Istvánnak.

A legendák mellett István királlyá avatásáról tárgyi források is rendelkezésünkre állnak. Ilyen a nagyharsányi pénzlelet:⁹ érmék, melyeket a koronázás alkalmából vertek. A vereten ábrázolt zászlós lándzsa összefügg a fenti problémával, nevezetesen hogy mennyiben járult hozzá a császár, illetve a pápa István uralkodói jelvényekhez jutásához.

A pápától kapott lándzsa előképe az a lateráni palota mozaikképén ábrázolt jelenet, amikor Szent Péter köpenyt nyújt át III. Leó pápának és zászlós lándzsát Nagy Károlynak. A pápától kapott koronával ellentétben, amelyről a legendák beszélnek, valójában a tőle kapott lándzsa szimbolizálhatta István függetlenségét a császártól.¹⁰ A mozaik szerint Szent Péter a lándzsával adta át a világi uralmat Nagy Károlynak; István ugyanígy kaphatta Szent Péter utódjától, a pápától a lándzsát mint az uralkodói hatalom jelvényét.

A pápa helyett a császár szerepét előtérbe állító szerzők közül Mathilde Uhlirz szerint István megkeresztelkedése alkalmából kapott lándzsát Ottótól, amely Szent Móric lándzsájának másolata lett volna. Gerics József szintén a birodalmi lándzsa összefüggésében értelmezi István lándzsáját, Tóth Zoltán, bár a pápához és a koronaküldés idejéhez köti,

⁶ „Quinto post patris obitum anno, divina sic volente clementia, benedictionis apostolicae litteris allatis, [...] coronatur; Benedictionis ergo apostolicae litteris cum corona et cruce simul allatis [...] coronatur...” Uo.

⁷ Uo. 308.

⁸ „Imperatoris autem praedicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, [Waic] in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit...” *Thietmari Merseburgensis Episcopi chronicon*. Ed. Friedrich Kurze – Martin Johann Lappenberg. Hannover, 1889. 97.

⁹ Ebből negyven a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának „B” gyűjteményében található.

¹⁰ Györfly György: *Szent István király és műve*. Bp., 1977. 155–156.

szintén úgy véli, a császár akaratából került sor a lándzsaküldésre.¹¹ A birodalmi lándzsa a német-római császárok jelvénye volt, Szent Mórchoz kötötték, és Krisztus keresztyének egy szögét is magában foglalta, így igen fontos ereklye volt már 962 előtt is, I. Ottó trónra kerülésétől kezdve pedig a német uralkodók számára a legyőzhetetlenséget szimbolizálta.¹² Ennek egy másolatát ajándékozta volna tehát III. Ottó Istvánnak, ha az utóbbi nem a pápától kapta a lándzsát. A lándzsa kiemelt magyarországi szerepét mutatja az a történet is, mely szerint az Aba Sámuel magyar királyt legyőző III. Henrik a királyi hatalom jelvényeit, így a koronát és a lándzsát az ország fölötti hatalmat bíró Szent Péter sírjához küldte.¹³ 1002-ben Henrik német királlyá való koronázásán is a lándzsával adták át a királyi hatalmat, mely mint *virga Dei* Mózes botjára emlékeztet (ez a párhuzam Liudtprandt beszámolóiban Ottónál, Henrik fiánál is megjelenik, aki a csatában úgy imádkozott, mint Mózes az amalekitákon aratott győzelem előtt).¹⁴ A lándzsát a koronázási paláston is ábrázolták: István a kezében tartja, ez is mutatja különös fontosságát.

Kiemelkedő tárgyi emlék még a koronázási palást, amely bár valóban István-kori, koronázási jelvényként való használata csak a 12. század végétől valószínű.¹⁵ A paláston István egyik kezében szintén a lándzsa látható, a másikban pedig az országalma, melynek ma királyi jelvényként őrzött darabja Anjou-kori, így ez sem köthető az első királyhoz, de a koronázási ordókban az országalma (*globus/pomum*) nem is szerepel a királyi jelvények átadásánál. A jogar, mely viszont megtalálható az ordók szövegeinek a *traditio instrumentorum* szakaszában, minden bizonnyal már 11. századi királyainknak, akár már Istvánnak is királyi jelvényéül szolgálhatott.¹⁶

Ami a Szent Koronát illeti, mindkét része (a latin és a görög korona) későbbi István koránál. Elsőként IV. Béla hivatkozott rá *sacra corona* néven, és III. András kötötte először Istvánhoz. Az ő uralkodásától kezdve, a 13. század végétől tartották a Szent Koronát I. Szent István király szent koronájának.¹⁷ A korona egyre inkább mint a király személyétől független jogi szereplő élt a köztudatban. A 12. századtól kezdve már nem csupán a király, hanem a korona iránti hűség is megjelent a szövegekben, a 16. század elején pedig Verbóci rögzítette, hogy a jogok a koronát illetik, arról szállnak át a vele megkoronázott királyra.¹⁸

¹¹ Székely György: Koronaküldések és királykreálások a 10–11. századi Európában. *Századok* 118 (1984) 925.; Gerics József – Ladányi Erzsébet: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. In: *Unger Máttyás emlékkönyv*. Szerk. E. Kovács Péter – Kalmár János. Bp., 1991. 7–15.

¹² Ságghy Marianne: Szent Móric, a birodalom védőszentje. Az ereklyék története. *Világtörténet* 36 (2014) 341.

¹³ Székely: Koronaküldések, 937.

¹⁴ Gerics József – Ladányi Erzsébet: Források Szent István királlyá avatásának történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 118 (2002) 213.

¹⁵ Tóth Endre – Szelényi Károly: *A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások*. Bp., 1999. 42.

¹⁶ Uo. 56.

¹⁷ Uo. 14.

¹⁸ Timon Ákos: *A Szent Korona elmélete és a koronázás*. Bp., 1920. 12., 15.

István után egy időre szinte semmilyen forrás nem maradt fenn, mely az őt követő királyok koronázásáról nyújtana információt. Utódjáról, Orseolo Péterről mindössze annyit írnak az altaichi évkönyvek,¹⁹ hogy második koronázása Székesfehérváron történt.²⁰

Salamon a következő, akivel kapcsolatban számottevő anyag áll rendelkezésre.²¹ A 14. századi krónikakompozíció két történetet is elmesél Salamon gyermekkori koronázásával kapcsolatban. Egyfelől azt, hogy Béla, Salamon nagybátyja igencsak felháborodott, amikor megtudta, mit jelent a koronázási szertartás során elhangzó „esto dominus fratrum tuorum” [légy ura testvéreidnek] részlet. Másfelől azonban a krónikakompozíció azt állítja, hogy Salamon koronázása Béla és fiai egyetértésével jött létre. Mindjárt ezután a várkonyi jelenet leírása következik, amikor András király választás elé állítja testvérét, Bélát: a kardot vagy a koronát akarja-e megkapni. A krónikakompozíción belül a hagyományozódás nem egységes, míg ugyanis a Képes krónikában mindkét történet olvasható a 91. és a 92. fejezetben, addig a rövidebb Budai krónikában csak a 91. fejezet, azaz a koronázáson zajló események.

Salamont követően ismét hosszabb időre elhallgatnak a források, csak II. András koronázásáról áll rendelkezésünkre adat, nevezetesen az általa letett eskü kapcsán. Ő volt az első magyar király, aki nem csupán az egyház védelmére, hanem a világiak javainak védelmére is ígéretet tett,²² ennek oka pedig valószínűleg a földbirtokok körüli feszültség növekedése volt. Emiatt lehetett különösen fontos, hogy koronázásakor esküt tegyen a rend helyreállítására.²³

III. András koronázásáról bőségebb forrásanyag áll rendelkezésünkre, Ottokar von Horneck ugyanis készített egy leírást a szertartásról,²⁴ mely szerint András esküt tett az elvesztett magyar területek visszaszerzésére is. Ilyen ígéret korábban nem szerepelt sem magyar, sem külföldi ordókban.²⁵ Fölmerül azonban, hogy Ottokár valójában nem vett részt a koronázáson, a szertartás egyéb részeiről készült ismertetője ugyanis igen általános. Elképzelhető, hogy mindössze az általa jól ismert szertartásrendet rögzítette egy általa nem ismert koronázás leírásakor.²⁶ Ami pedig magát az addig ismeretlen esküt illeti, alapja az *Intellecto* dekretális, amelyet III. Ince küldött Andrásnak, miután értesült a koronájavak elidegenítéséről. Ebben a pápa hívja föl a király figyelmét a koronázáson letett esküjére, miszerint megvédelmezi a rábízott javakat. Bónis György megállapítása szerint azonban az *Intellecto* dekretális nem elegendő bizonyíték arra, hogy ez az eskü valóban el is hangzott – a pápa utasítását megerősítendő is szerepelhetett az üzenetben.²⁷

¹⁹ Vö. *Annales Altahenses maiores*. Ed. Wilhelmus de Giesebrecht – Edmundus L. B. ab Oefele. Hanoverae, 1891. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi 4.)

²⁰ János M. Bak – Géza Pálffy: *Crown and coronation in Hungary 1000–1916 A. D. Bp.*, 2020. 69.

²¹ SRH I. 351–354.

²² Timon: *A Szent Korona elmélete*, 5.

²³ Bartoniek Emma: *A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. Századok* 6 (1917) 10.

²⁴ *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini...* I–III. Ed. Hieronymus Pez. Regensburg, 1721–1745. III. 361.

²⁵ Bartoniek: *A koronázási eskü*, 12–13.

²⁶ Bak–Pálffy: *Crown and coronation*, 72.

²⁷ Bónis György: *Decretalis Intellecto* (III. Honorius a koronájavak elidegeníthetlenségéről). *Történelmi Szemle* 17 (1974) 24–31.

Albert 1438-as koronázása az első, amellyel kapcsolatban magáról a szertartásról, a használt ordóról is rendelkezésünkre áll információ, fennmaradt ugyanis az esemény szertartásrendje.²⁸ II. Ulászló 1490-es koronázásáról Bonfini készített igen részletes leírást, amely ugyanazt a szertartásrendet ismerteti, mint az Albert-féle ordó.²⁹ Bonfini a teljes cselekményt és az elhangzó szövegeket is szó szerinti pontossággal írja le, amiből arra lehet következtetni, hogy nem kifejezetten Ulászló koronázását ismerteti, hanem általában a koronázási szertartás egészét, amelyet tehát Ulászlónál is alkalmaztak. Az egyedi vonások mégis világosan jelzik, hogy a krónikás valóban jelen volt az eseményen. Ulászló beiktatása kapcsán Lodovico Tubero általánosságban is ismerteti a Magyarországon bevett szertartásrendet. Ez megegyezik azzal a renddel, amelyet Bonfini is bemutat.³⁰

Nem köthető ugyan konkrét uralkodóhoz, mégis rendkívül fontos forrása a középkori magyar királykoronázásnak az a két rendtartás, amely Magyarországról maradt fenn. Az egyik az 1300–1350 között keletkezett Veszprémi pontifikále koronázási ordója (= VP),³¹ a másik pedig egy, a 15. században lejegyzett, töredékesen fennmaradt ordó (= BNF Lat. 1219). A VP-ben szereplő ordót annak ellenére, hogy feltehetően soha nem használták királykoronázás alkalmával, lapjai ugyanis mentesek mind a szennyeződésektől, mind a lapszéli jegyzetektől vagy szövegbetoldásoktól, a korabeli magyarországi helyzet tanújának tekinthetjük.³² Ezt erősíti meg, hogy tartalma párhuzamos a másik magyarországi, nála mintegy száz évvel későbbi, Párizsban őrzött kódexével.

A királykoronázási ordók típusai

Jóllehet a fenti történelmi források többsége nem foglalja magában a koronázási szertartás egészét, elegendők ahhoz, hogy következtetni lehessen belőlük a Magyarországon használt ordókra. Ehhez azonban szükség van a hozzáférhető külföldi ordók ismeretére, amely segít megvilágítani a magyar anyag által homályban hagyott részleteket.

A királykoronázási szertartásrendek, ha bizonyos részleteikben időbeli és térbeli távolságok vagy szokáskülönbségek miatt el is térnek egymástól, a következő nagyobb egységekből állnak:

1. *Processio*. Bevezető szakasz. A királyjelölt és a szertartás résztvevői ünnepélyes menetben jutnak el a koronázás helyszínéhez, a templomba.
2. *Litania*. Minden szentek segítségül hívása, amely már a templomban hangzik el.
3. *Consensus*. A kölcsönös szándéknyilvánítás szakasza. A király a püspök által feltett kérdésekre adott válaszaiban nyilvánítja ki abbéli szándékát, hogy igazságosan és

²⁸ *De antiquis ecclesiae ritibus libri...* I–IV. Ed. Edmond Martène. Antwerpen, 1763–1764. II. 652–657.

²⁹ Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades*. [Ed. Iosephus Fögel – Bela Iványi – Ladislaus Juhász.] Lipsiae–Bp., 1936–1941. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum) IV. X. 75–110.

³⁰ *Ludovici Tuberonis Dalmatae abbatis commentarii de temporibus suis*. Ed. Vlado Rezar. Zagreb, 2001. 40.

³¹ A továbbiakban jegyzetben az ordók fennmaradási helyét vagy hozzájuk kötődő személynevet, illetve a keletkezésiük idejét tüntetem föl. Pontos lelőhelyük a függelékben található.

³² Földváry Miklós István: *Egy úzus születése. A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században*. I. Bp., 2017. (Műhelytanulmányok 4) 33.

Isten szándékai szerint akarja vezetni és védelmezni a népet; a nép pedig szintén a püspökök felelővén nyilvánítja ki beleegyezését a választott megkoronázásába, akinek, mint mondják, engedelmeskedni akarnak a jövőben.

4. *Unctio*. A megkenés szakasza. Az érsek előbb a leendő király kezét, majd egy újabb könyörgés után a fejét, mellkasát, hátát, vállát és könyökét keni meg szentelt olajjal.
5. *Traditio instrumentorum*. A püspökök átadják az uralkodónak a karpereceket (*armillae*), a palástot (*pallium*) és a gyűrűt (*anulum*), valamint a jogart (*sceptrum*) és a pálcát (*baculum*). Az érsek az új király fejére helyezi a koronát, és megáldja püspöki hármassal áldással.
6. *Inthronizatio*. A trónra ültetés szakasza.
7. *Te Deum* és mise zárja a szertartást.

A cselekményi váznak ezeket az egységeit szöveges alkotóelemek: imák, áldások, énekek (antifónák, rezponzóriumok), formulák vagy akár párbeszédalkotják. A hangzó szövegekhez fűzött utasításokat és magyarázatokat a rubrikák közlik.

A királykoronázási ordók időbeni változatai

A koronázási ordók alapvetően tehát igen egységesek. Nemcsak ugyanazt a folyamatot írják le, hanem ugyanazon szövegeket is használják mind a rubrikák, mind az imák, formulák, énekek tekintetében. Mégis mutatkoznak különbségek közöttük. Összehasonlító elemzésükkel először is arra a kérdésre keresem a választ, hogy vannak-e olyan jellegzetességeik, amelyek az idő függvényében mutatkoznak meg.

A különböző korú ordók összehasonlítása során a bővülés tendenciáját lehet megfigyelni: a legkorábbi szertartásrendek leírásai szemmel láthatóan rövidebbek, mint a későbbiek. E korai ordókban következetesen fordulnak elő olyan rubrikák, amelyek csak általánosságban utalnak egyes szövegekre, melyek ténylegesen elhangoztak a szertartáson, de pontos megfogalmazásukat a könyvek – legalábbis egy ideig – nem rögzítették. A későbbi ordók ezekre nemcsak rubrikákkal utalnak, hanem teljes szövegüket kiírják.

Ilyen egyfelől a *consensus* szakasza. Ebben a részben a későbbi ordók külön formulákban rögzítik, miket kérdez a püspök, mit válaszol neki a király és a nép, ily módon: „Akarod-e a szent hitet, melyet a keresztény férfiak reád bízta, megtartani és minden erővel megőrizni? Válaszolj: Akarom.”³³ A 12. század előtti ordók (két kivétellel³⁴) egyetlen rubrikába sűrítik e párbeszédet. A szertartáson tehát sor került az egyetértés kinyilvánítására, de az ordókban még nem rögzítették a pontos szöveget.

A másik hasonló tendenciát mutató szakasz a litánia. A korai ordók egytől egyig leírják, hogy el kell hangoznia egy rövid, tizenkét apostolról, ugyanennyi mártírról, hitval-

³³ „Vis sanctam fidem catholicis viris tibi traditam tenere et iustis operibus observare? Respondeat: Volo.” (Az ordókból származó idézetek több példányban is ugyanúgy vagy hasonlóképpen szerepelnek. Az idézet pontosan megtalálható pl. Köln XII, 23^r.)

³⁴ Hildesheim XI, Salzburg XI.

lóról és szűzről szóló litániának, annak szövegéből azonban semmit nem közölnek. A későbbi ordók viszont – pontosan ugyanazok, amelyekben a szándéknyilvántás dialógusait is lejegyezték – a litánia bizonyos jellegzetes szakaszait is külön feltüntetik: „Hogy ezt a te szolgádat, N.-t királlyá választani méltóztasd; Hogy őt megáldani és fölemelni méltóztasd; Hogy őt az uralom magasságába elvezetni méltóztasd, kérünk téged, hallgass meg minket!”³⁵ Hogy a késő középkorban ezeknek a részeknek a pontos megszüvegezése már alapvetővé vált, azt a korábbi ordókhöz utólag fűzött lapszéli jegyzetek is megerősítik. Egy 10. századi wormsi ordó például nem tartalmazza e részleteket, egy későbbi kor szkriptora viszont betoldotta a megfelelő helyekre mind a szándéknyilvántás, mind a litánia általa már bizonyára hiányolt szövegeit.

A megfigyelt bővülés abból is fakad, hogy az idők során egyedi elemek jelentek meg egyes ordókban többletként. Ezek a kiegészítések a rubrikákban tűnnek elő, és egy-egy ország koronázási szertartásához kapcsolódnak. Főként francia ordókban figyelhető meg az a változás, hogy a 13. századtól kezdve egyre részletesebb rubrikák adnak egyre speciálisabb utasításokat vagy magyarázatokat. Gyakran rögzítik például Reims nevét, ahol a koronázást végezni kell, míg erre korábbi ordókban sehol nincsen példa. Szent Remigius temploma is igen nagy szerepet kap ezen ordókban, amelyek nemcsak új utasításokkal látják el használóikat, hanem magyarázatokkal is. Így például megtudhatjuk e templomról a két 15. századi párizsi ordóból, hogy „akkor végül a metropolita kenje meg az ő kezét a szentelt olajjal; és tudni való, hogy a franciák legkeresztényibb királyát nem ugyanazon a módon kenik fel, mint a többit, hanem ugyanazon templom szent olajának égi kenettel való keverékével, amelyet egy ampullában tartanak a reimsi Szent Remigius-templomban”.³⁶ A rubrika eleje a legkorábbi ordókban is megtalálható, az utána következő formula szintén, itt viszont magyarázatot ad a leírás egy olyan szokásra, ami már a 13. századi francia ordókban is feltűnik – nevezetesen az *ampulla* használatára és kiemelt vallási jelentőségére.

Ami a koronázáshoz köthető jelentős helyszíneket illeti, Reimsen kívül nem jelölnek meg a szertartásrendek várost. Néhány ordó azonban nyújt némi betekintést, ezek ugyanis így írnak a koronázás helyszínéről: „Gyűljenek össze mind a püspökök a fővárosban, amely méltóságára és ékességére nézvést nagyobb a többinél, és első a királyságban, amint a Birodalomban Róma, Konstantinápoly Görögországban, Vienne Burgundiában, Narbonne Hispániában, Reims Franciaországban, és hasonlóan a többi királyságban.”³⁷ Így tehát azt is megtudhatjuk e kidolgozási hajlammal köszönhetően, hogy országonként megvoltak a koronázások bevett helyszínei, noha az ordók nem jelölik meg azokat.

³⁵ „Ut hunc famulum tuum N. in regem eligere digneris; Ut eum benedicere et sublimare digneris; Ut eum ad imperii fastigium perducere digneris, te rogamus, audi nos!” Köln XII, 22^v.

³⁶ „Tunc demum ab episcopo metropolitano unquantur sibi manus de oleo sanctificato, et tamen sciendum est, quod rex christianissimus Franciae non eodem modo ungitur, sicut et alii, sed sacra eiusdem ecclesiae unctio mixta cum unctio caelesti, quae est in ampulla in monasterio in sancti Remigii Remensis...” Köln XII, 245^v, 309^v.

³⁷ „Convenient omnes episcopi ad civitatem metropolim, quae maior est aliarum merito et dignitate, atque prima est regni, ut Imperio Roma, Constantinopolis in Graecia, Vienna in Burgundia, Narbona in Gothia, Remis in Francia, atque similiter cetera regna.” Huesca XIII, 60^r; Valence XII, 25^r.

Végezetül egy pontos időpont is meghatározó az ordók időbeli fejlődésében, mégpedig 1295, amikor idősebb Guillelmus Durandus, Mende püspöke megszerkesztette pontifikálóját. Az ebben található koronázási ordó (*Pontificale Guillelmi Durandi* = PGD) kodifikálódott az 1595-ös *Pontificale Romanum*-ban (= PR).³⁸ Legkésőbb ekkortól kezdve egész Európában ez vált az irányadó renddé. Az Albert és Ulászló magyar királyok koronázására vonatkozó, fentebb tárgyalt források is a PGD-t idézik. Innen tudhatjuk, hogy a 15. századtól kezdve Magyarországon is bizonyosan ezen ordó alapján koronáztak.

A királykoronázási ordók térbeni változatai

Az összehasonlító elemzés másik szempontja térbeli jellegzetességek megállapítása volt. Ez esetben is szem előtt kell tartani, hogy a királykoronázás olyan meghatározott rendszerint folyt, mely – ha bizonyos elemeiben mutat is változatosságot ordónként – egész Európára jellemző. A különböző pontifikálék koronázási ordóiról tehát elmondható, hogy lehetnek ugyan sajátos vonásai egy-egy változatnak, és elkülöníthetők ugyan egymástól különböző csoportok, mégis van valamiféle általános tartalom, melynek sajátos elrendezése és felhasználási módja teheti egyedivé az adott változatot vagy változatcsoportot. Így például nem következett az összehasonlításból, hogy az ordók nemzeti sajátosságok szerint lennének elkülöníthetők. Bár fentebb láthattuk, hogy francia ordókban sokszor hangsúlyossá váltak kifejezetten a francia koronázáshoz köthető mozzanatok, magának az ordónak, vagyis a szertartásnak szerkezetén és szövegein ezek sem változtattak a korábbi vagy a más területekről származó párhuzamokhoz képest.

Alapvető különbség három ordótípus között fedezhető föl, amelyek Európa egyes tájegységeihez kötődnek, de szórványosan megjelennek azoktól távolabb is. Közülük az egyik a már említett PGD és a hozzá szorosan kapcsolódó, 1595-re datálható PR. Ez a csoport körvonalazható a leginkább nemcsak időben, hanem térben is. A PGD először keletkezésének helye, Mende környékén terjedt el. E területen már 1295, a PGD születése előtt időből is fennmaradtak olyan ordók (Valence XII, Cîteaux XIII, Lyon XIII, Huesca XIII), amelyekben megtalálhatóak más helyekről nem dokumentált szövegek. A provanszál Mende-ban működő Durandus püspök tehát valószínűleg a táj már kialakult anyagát rögzítette pontifikálójában, mely azután fokozatosan egyre szélesebb körben terjedt el az avignoni pápai udvar támogatásának köszönhetően. Így került be előbb a PR 1485. évi *editio princeps*-ébe, majd a tridenti zsinat utáni hivatalos kiadásba,³⁹ melynek koronázási ordója lényegében a PGD-re épül, de találhatóak benne újabb elemek.

A másik két csoportba azok az ordótípusok tartoznak, amelyek a PGD előtt és egy ideig – a PR kizárólagossá válásáig – mellette is használatban voltak. Az egyik az igen széles körben elterjedt *Pontificale Romano-Germanicum* (= PRG) ordója, a másik pedig az angolszász jellegzetességeket tartalmazó ordók tágabb köre.

³⁸ Földváry: *Egy úzus születése*, 26.

³⁹ Uo. 11., 36.

A PRG típusának megállapítója és a hozzá kötődő ordók első összegyűjtője Michel Andrieu volt, akihez maga a *Pontificale Romano-Germanicum* elnevezés is köthető.⁴⁰ A hagyatékában maradt kritikai kiadás befejezői Cyrille Vogel és Reinhard Elze voltak.⁴¹ Ők még úgy vélték, e pontifikálét 960 körül a Mainz melletti Szent Albanus-apátságban szerkesztették a város érseke, Willigis megbízásából. Az utóbbi években azonban Henry Parkes meggyőzően érvelt amellett, hogy a pontifikále máshol és máskor, feltehetően bajor területen keletkezett a 11. század elején. Összeállításának kezdeményezője Parkes szerint éppen Szent István sógora, II. Henrik lehetett.⁴² A PRG ugyanolyan tudatos szerkesztői elgondolás alapján jött létre, mint később a PGD, vagyis az összeállítók célja a meglévő anyagok összegyűjtése, átválogatása és átgondolt újrendezése volt.⁴³ A hatalmas munka a benne foglalt koronázási ordóval együtt széles körben elterjedt a kontinensen. Képviselei megtalálhatóak francia, német, spanyol, itáliai és kelet-európai, így magyar területeken, de bizonyos szövegeik átkerültek Anglia ordóiba is.

A harmadik nagy csoport tehát azon ordók köre, amelyek valamilyen módon Angliához kapcsolódnak: vagy tényleges keletkezési és fennmaradási helyük angol, vagy pedig szövegük hordoz olyan jellegzetességeket, amelyek az Angliában megőrződött ordók zömére jellemzőek. E jellegzetességek azonban nem korlátozódnak Angliára: a kontinensen ugyanolyan számban fordulnak elő „angolszász” szövegeket tartalmazó ordók, mint Angliában (11 kontinentális és 9 angliai ordó köthető e csoporthoz). Ennélfogva csak a különböző típusok egymáshoz viszonyított sűrűsége az, ami miatt Angliára jellemzőbb ez a csoport. A kontinensen emellett a 11 ordó mellett jóval nagyobb számban volt jelen a PRG típusa is, míg Angliában a 9 „angolszász” ordó mellett tiszta PRG ordó egyáltalán nem maradt fenn. Angliában tehát mintegy egyeduralkodó szövegkorpuszról beszélhetünk, amely a kontinensen a PRG-vel vetélkedett, de egyértelműen jelen volt: fölbukkan francia, német és itáliai területeken is.

Ennek alapján joggal vethető föl a kérdés, hogy voltaképpen angolszásznak mondható-e a szóban forgó anyag. Releváns kiindulópont lehet a rendelkezésre álló ordók datálása. A legkorábbról fennmaradt valódi koronázási ordók Angliából származnak, ami miatt azt lehetne mondani, hogy ezek voltak hatással a kontinensen később kialakuló hagyományra. Ha így van, akkor méltán lenne angolszásznak nevezhető az anyag, amely kontinentális területeken is bőven megtalálható. Fölmerül azonban két probléma ezzel a gondolatmenettel kapcsolatban.

Egyfelől az, hogy bár a legkorábbi teljes koronázási ordó valóban Angliából, a 10. századból ismert (saját, 82 darabra kiterjedő gyűjtésemben sem találtam nála régebbit), annak szövegét nagyban befolyásolták régebbi frank liturgikus szövegek, amelyeket nem feltétlenül liturgikus könyvekben olvashatunk, hanem világi szövegekben, például a frank kapitulárékban is. Így például Kopasz Károly frank uralkodó kapituláréi között megtalál-

⁴⁰ Andrieu szövegkiadása: Michel Andrieu: *Les Ordines Romani du haut moyen âge*. Louvain, 1931–1961.

⁴¹ Szövegkiadásukat lásd Cyrille Vogel – Reinhard Elze: *Le Pontifical romano-germanique du dixième siècle*. Róma, 1963.

⁴² Henry Parkes: Henry II, Liturgical Patronage and the Birth of the ‘Romano-German Pontifical’. *Early Medieval Europe* 28 (2020) 101–141.

⁴³ Földváry: *Egy úzus születése*, 22.

hatjuk lánya esküvői szertartásrendjének részletét, amely az egyik legkorábbi ismert forrása a későbbi koronázási ordók bizonyos szövegeinek. Ezt a szertartást Hincmar alkotta meg a 9. században.⁴⁴ Károly lánya, Judit a Rómából hazafelé tartó wessexi uralkodóval, Aethelwulffal házasodott össze és egyben királynévá is koronázták az eseményen.⁴⁵

Másfelől az a probléma merül föl, hogy a koronázási ordók kutatásának története során sokáig az úgynevezett Egbert-ordót tartották a legkorábbinak, keletkezését tévesen a 8. századra datálva a 10. század helyett.⁴⁶ Ebből számos olyan következtetés fakadt, amely túlzott jelentőséget tulajdonított az Egbert-ordónak mint igen korai példánynak, és benne vélte fölfedezni a később Európa-szerte kialakuló ordók egyik fő forrását. Ezt segítette elő az a körülmény is, hogy az Egbert-ordó volt a kevés könnyen hozzáférhető ordó egyike. Edmond Martène, aki a 17–18. században nagyszabású szövegkiadást készített a latin egyház régi szertartásrendjeiből, az általa közölt nyolc koronázási ordó közt éppen az Egbert nevéhez kötött darabot tette az első helyre, méghozzá 8. századi kormeghatározással.⁴⁷

Újabb problémát jelent az „angolszász” szövegek Angliához kötésében az úgynevezett Ratold-ordó. Ez szintén igen korán keletkezett, de francia területen: 980 körül Cambraiban, ahol Ratold volt ekkoriban a püspök. Ő állította össze azt a szakramentáriumot, amelyben ez a róla elnevezett ordó is található. Ez tartalmaz ugyan Angliára jellemző szövegeket, de mellettük olyan elemek is előfordulnak benne, amelyek majd a PRG-ben lesznek megtalálhatóak, illetve olyanok is, amelyek kifejezetten a Ratold-ordó jellemzői. Mindezek alapján maga a Ratold-ordó is önálló típusnak bizonyul, amelyhez később további példányok lesznek sorolhatók. Minthogy ez az ordó nagyjából egy időben keletkezett a legkorábbi angolokkal, itt is kérdés, hogy vajon Ratold ismerte és használta a már kialakult angol hagyományt, vagy egy korábbi frank anyagból merített – amelyből egyébként Anglia is ugyanebben az időben.

Amellett, hogy korábbi frank anyagok befolyása sem zárható ki, a PRG hatása is érvényesült Angliában. Fennmaradt ordójából tudjuk, hogy 1100-ban I. Henriket, Hódító Vilmos fiát a PRG rendje szerint koronázták meg.⁴⁸ A normann hódítás utáni időszakban a két típus összekeveredett, létrehozva egy „anglonormann” változatot: a PRG anyaga erőteljesen megjelenik az angliai példányokban az angolszász ordókra jellemző szövegek mellett, míg a korábban csak Angliában megtalálható imák közül néhány a kontinens ordóiba is átkerül. Ugyanakkor a kontinensen fellelt vegyes ordók esetében az is fölmerül, hogy nem Angliából származtak át az ott jellemző szövegek, hanem a kontinensen korábban már létezett anyagokat használják föl a PRG-be építve. Ratold esetében is az a való-

⁴⁴ *Ordines Coronationis Franciae*. I–II. Ed. Richard A. Jackson. Pennsylvania, 1995–2000. I. 74.; Percy Ernst Schramm: Die Krönung bei den Westfranken und Angelsachsen von 878 bis um 1000. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 23 (1934) 157.

⁴⁵ *Capitularia regum Francorum*. I–II. Ed. Alfredus Boetius – Victor Krause. Hannover, 1883–1897. (Monumenta Germaniae Historica. Leges. Sectio 2) II. 425.

⁴⁶ Schramm: Die Krönung, 152.

⁴⁷ *De antiquis ecclesiae ritibus*, II. 596.

⁴⁸ Worcester XI.

színűbb, hogy az angol ordókra jellemző szövegeket nem közvetlenül azokból veszi, hanem egyébként is ismert kontinentális hagyományból dolgozik.

Így összességében az alábbiak szerint csoportosítható a szóban forgó 20 ordó (fennmaradási helyük vagy az őket tartalmazó pontifikále névadója szerint):

Század	„Angolszász”	Ratold-ordó	„Anglonormann”
10.	Leofric Egbert Dunstan Samson Anderson	<i>Ratold</i>	
11.	Aethelred	<i>Nevers</i>	<i>Cambrai</i> <i>Milánó</i>
12.	Rouen	<i>Trier</i>	Canterbury Avranches
13.		<i>Meaux</i> <i>Noyon</i> <i>Senlis</i>	<i>Langres</i>
15.			London
16.			York

[Normál betűvel: Anglia/Normandia; dőlt betűvel: *Kontinens*]

Az „angolszász” alcsoport az eddigieket szem előtt tartva csak abban az értelemben valóban angolszász, hogy a szövegek adott megfogalmazása és elrendezése kizárólag Angliára (és kizárólag a normann hódítás előtti időre) jellemző. A tiszta angolszász típus pontosan azonos változatban található meg a 10–11. századi Dunstan-, Anderson-, Samson- és (egy hiányzó szakaszt leszámítva) Aethelred-pontifikáléban. A 12. századi Rouenből való az egyetlen kontinentális párhuzam, Rouen azonban a Normann Hercegség székhelye és az érseki tartomány központja volt, és egyéb szertartásaiban is következetesen alkalmazott angolszász elemeket. A jellegzetes angolszász ordó Rouenban olyasféle vendéganyag lehet, amilyen I. Henrik PRG-ordója volt az angliai környezetben. Ennek a tiszta angolszász típusnak a megalkotása talán Dunstan nevéhez köthető, aki vezéralakja volt a 10. század végi angliai egyházreformoknak. Felügyelete alatt számottevő kódexírói és -másolói munka folyt.⁴⁹ Ez a „Dunstan-ordó” tekinthető az alapvető angolszász ordónak, és alapvetően csak ez tekinthető angolszász ordónak. Bár ily módon valóban létezett egy tipikus angolszász ordó, ki lehet jelteni, hogy ennek egyes szövegei nem csupán nem korlátozódnak Angliára, de esetenként nem is angliai keletkezésűek. Az angliai anyag inkább csak mint összeállítás angliai, de számos ponton kontinentális előzményekkel bír.

⁴⁹ Rachel S. Anderson: The Businessman Saint. Bishop Aethelwold in the Liber Eliensis. In: *Saintly Bishops and Bishops' Saints*. Ed. John S. Ott – Trpimir Vedriš. Zagreb, 2012. 124.

Az „angolszász” ordótípus imái	Kontinentális előzmény
Te invocamus Domine	Judit esküvője, 856
Deus qui populis tuis	Károly koronázása, 869 ⁵⁰
In diebus tuis oriatur	–
Omnipotens aeternae Deus creator ac gubernator	Lajos koronázása, 877 ⁵¹
Christe per ungue	Lajos 877
Deus electorum fortitudo	Judit 856
<i>Deus Dei Filius</i>	(a PRG-ordókban is megvan)
Deus cuius est omnis potestas	Reims-i szakramentárium, 900–1000
Deus qui providentia tua	–
Coronat te Deus corona	Károly 869
Deus perpetuitatis dux	–
Omnium Domine fons bonorum	Reims 900–1000
Extendat omnipotens Deus	Károly 869
Benedic Domine hunc praelectum principem	Regensburg, Ordines Romani, 824–827
Omnipotens Deus det tibi	–
Benedic Domine fortitudinem principis	–

A frank irányból Anglia felé mutató hatás egyértelműségét csupán a Leofric-szakramentárium kérdőjelezi meg, amely a legrégebbi angliai ordót tartalmazza. Ezzel kapcsolatban fölmerül, hogy Hincmar korában keletkezett, és így forrásul szolgálhatott Hincmarnak a fenti frank szertartásrendek összeállításában.⁵²

Annyi bizonyos, hogy bár ezek az imák sok esetben valószínűleg frank eredetűek, Angliában konzerválódtak királykoronázási ordó formájában, így jellegzetes angolszász ordót képeznek. Az összeállító Dunstan lehetett: noha már őt megelőzően is léteztek ordók Angliában, amelyek tartalmazták ezeket a szövegeket, a belőlük készült legelterjedtebb összeállítás az ő nevéhez köthető. Ez az Angliában kizárólagos, és ezáltal Angliára nagyon jellemző ordó keveredett a normann hódítás után a PRG-vel a szigeten és a kontinensen egyaránt, s vált ezzel is egyre elterjedtebbé (vagy újra elterjedtté) az angol, és közvetítésével az ősi frank anyag Európában.

E két csoport, az angolszász és a PRG egyaránt igen sokáig meghatározó volt, az ide-sorolható ordók fejlődtek, rögzültek, keveredtek, bővültek, míg végül a 13. század végén Durandus püspök újra elvégezte azt az egységesítő munkát, amelyet a PRG összeállítói néhány évszázaddal korábban. A PRG és az angolos rend azonban nem szorult ki azonnal

⁵⁰ *Capitularia regum Francorum*, II. 456.

⁵¹ Uo. 461. Bartoniek Emma is fölhívja a figyelmet a Lajos koronázásakor összeállított rend és az Egbert- és Ratold-ordók egyezéseire (ő azonban az Egbert-ordót még a legkorábbiaként veszi alapul). Bartoniek Emma: *A magyar királyáavatáshoz. Századok* 7 (1923) 272.

⁵² *Ordines Coronationis Franciae*, I. 56., 74.

a gyakorlatból, a 16. századig számos helyen továbbra is alkalmazták őket. A fennmaradt ordók tanúsága szerint Kelet-Európában s ezen belül Magyarországon is a PRG maradt meghatározó 1295 után is, míg Franciaország északnyugati részén számos forrás dokumentálja az „anglonormann” változat tartós használatát.

A magyar királykoronázási ordók helye a kontextusban

Ami a két magyar, fentebb már részben érintett pontifikále koronázási rendjét illeti, mindkettő a PRG csoportba tartozik, de ezekben is fölbukkannak teljesen vagy közel egyedi részletek. Először is a templomba való belépés után, míg a menet a kórusrekesztőhöz vonul, a megszokott *Domine salvum fac regem* antifóna helyett mindkét ordóban a *Domine in virtute tua* szerepel, az egyikben antifónaként, a másikkban egy szintén egyedi antifóna zsoltáraként. Ezt a részletet tartalmazza a megfelelő helyen legkorábban Besançon XI, majd Sens XII és XIV, Párizs XIII és XV, Auxerre XIV, valamint Litomyšl XIV, mely a prágai hagyomány jellegzetes képviselője (ebben azonban az említett *Domine salvum fac regem* is szerepel). A sens-i pontifikále több esetben kapcsolatot mutat a veszprémiel, így például a templomszentelési ordó vonatkozásában.⁵³ Ugyanez igaz Litomyšlra, amely szintén több helyen egyezik a VP-vel.⁵⁴ E részlet, úgy tűnik, Franciaország egy részén bevett volt a másik, gyakoribb antifóna helyett, emellett Kelet-Európába is eljutott más olyan elemekkel együtt, amelyek e körre voltak jellemzőek.

A VP-ben teljesen egyedi részletet is találunk, mégpedig a litánia szakaszában. A PRG litániájának három, fentebb már idézett betétverse mindenütt azonos. Csupán egyetlen esetben fordul elő más megfogalmazás, és ez épp a VP ordójában található: „Hogy ezt a királyi tisztségre választott királyt dávidi áldással méltóztassál megszentelni!”⁵⁵ Ez a szövegrészlet semelyik másik ordóban nem található meg. Egy szintén kizárólag itt olvasható elem az *Ecce odor filii mei* antifóna (a *Domine in virtute tua* után), amely tehát a litánia idézett részletével együtt a VP ordójának „hungarikuma”.

Az összehasonlító elemzés eredményeit összegezve azt lehet megállapítani, hogy az ordóknak három nagyobb típusa különíthető el egymástól. Ezek a PRG, a PGD, illetve egy olyan harmadik nagy típus, ahol jóllehet az ordók a szövegükben sok egyezést mutatnak egymással, mégsem tekinthetők teljesen egyazon csoporthoz tartozóknak. Ez utóbbi típusba tartozik egyfelől a frank ordók egy kisebb része (a Ratold-ordó és köre), másfelől a két angliai ordótípus, az angolszász, illetve az „anglonormann”. Ezek a típusok nagyobb földrajzi területekhez is köthetők, de alapvetően nem egy-egy ország sajátosságai alapján különülnek el egymástól, és nem korlátozódnak saját jellegzetes területeikre vagy keletkezési helyükre: egy-egy táj jellemző anyagai átszármazhatnak máshová. Az egy-egy típusba tartozó példányok ezeken a keveredéseken kívül igen egységesek, ám az is láthatóvá

⁵³ Szaszovszky Ágnes: A Veszprémi pontifikále templomszentelési ordója. In: *Zenatudományi dolgozatok*. 2011. Szerk. Kiss Gábor. Bp., 2012. 5.

⁵⁴ Uo. 10.

⁵⁵ „Ut regem istum ad honorem regni electum Davidica benedictione consecrare dignare!” Veszprém XIV, 89^v.

vált, hogy az idő múlásával egy típuson belül némi alakulás figyelhető meg: néhány későbbi ordó a korábbi normákhoz képest kidolgozottabb, egyedibb.

A középkori magyar koronázások és körülményeik a kutatástörténetben

A fentebb ismertetett források és az adott korban elérhető ordók alapján a kutatástörténet számos részletet tárt fel a középkori magyar királykoronázások tárgykörében. Egy-egy adott uralkodó esetében arról is születtek megállapítások, hogy milyen ordót használhattak a szertartáson.

István koronázási ordójára nincsen semmilyen konkrét utalás a forrásokban. Mint-hogy István elsősorban a császársággal állt külpolitikai kapcsolatban, a legvalószínűbb, hogy a német területeken szokásos rend szerint koronázták őt is. Georg Waitz álláspontja az volt, hogy a pápa a koronával együtt koronázási ordót is küldött Istvánnak. A feltételezés elképzelhető, de minthogy az egyetlen forrás, amely alátámasztaná, egy pápai bulla hamisítványa, nem igazolható biztosan.⁵⁶ Györffy György szerint az általa még mainzi ordónak nevezett szertartásrenddel koronázták Istvánt,⁵⁷ amely a PRG ordójának felel meg – az elnevezés a PRG-nek Györffy korában még általánosan elfogadott mainzi eredeztetése nyomán alakult ki.

Györffyt megelőzően egy másik álláspont is született, Tóth Zoltáné, aki egy angolszász rendet köt Istvánhoz: a fentebb már tárgyalt Egbert-ordót. Kiindulási pontul szolgálhat ehhez a felvetéshez a nagyharsányi pénzleleten, illetve a paláston is ábrázolt, tehát az uralkodónak valószínűleg igen jelentős lándzsa. Tóth úgy véli, hogy mivel az Egbert-ordóban nem adnak át koronát a királynak, ha ezt a rendet használták, megmaradhatott a hangsúly a lándzsán, amely szerinte megfelel az ordó jelvényegyütteséből a *baculum*-nak.⁵⁸ (Ez a megfeleltetés egyébként nem tűnik megalapozottnak: a lándzsát a korabeli szövegekben rendszerint a *hasta* vagy *lancea* szó jelöli, míg a *baculum* inkább pálcát, botot jelent.) Emellett Tóth kiemeli, hogy II. Henriknek, István sógorának éppily fontos volt a lándzsa: Thangmar beszámolója szerint ugyanis „az uralmat és a királyi hatalmat az uralkodói lándzsával adták át neki”.⁵⁹ További érv lehetne az angolszász Egbert-ordó mellett, hogy Tóth megállapítása szerint az István-legendák szövegében az angolszász eskü formulája fedezhető föl.⁶⁰

Salamon koronázásának is igen bőszéges a szakirodalma, hiszen ennek körülményeiről forrásaink érdekes részleteket közölnek. A Képes krónika vonatkozó két fejezete közt ráadásul ellentét feszül. A 91. fejezet Béla felháborodásáról értesít: „Amikor pedig Salamon koronázásán így énekeltek: „esto dominus fratrum tuorum”, és ennek lefordítása révén

⁵⁶ Bartoniek: A koronázási eskü, 5.

⁵⁷ Györffy: *Szent István*, 158.

⁵⁸ Tóth Zoltán: *A Hartvik-legendák kritikájához. A Szent Korona eredetkérdése*. Bp., 1942. 70., 74.

⁵⁹ „Regimen et regiam potestatem cum dominica hasta illi tradiderunt...” Uo. 58.

⁶⁰ Uo. 81.

Béla herceg megértette, hogy a gyermek Salamont az ő urául rendelték, súlyosan megnehezített.⁶¹ A 92. fejezet viszont leírja, hogy mások szerint Salamon koronázása Béla és fiainak egyetértésével ment végbe, s csak utána kezdődött a viszály közöttük, és e viszály megszüntetése érdekében találkozott Béla és Salamon apja, András Várkonyban. Itt Bélának választania kellett a testvére, I. András király által felkínált kard és korona között. A kard a hercegséget, míg a korona a királyságot szimbolizálta. Ez a szembeállítás a történetben azért jelentős, mert az ordók túlnyomó többségében a királyi hatalmat éppen a kard átadásakor kapja meg a leendő király: „Ezután kapja meg a püspököktől a kardot is, és a karddal együtt az egész királyságot, hogy szerencsésen uralja azt.”⁶² Így tehát Salamon koronázásakor Gerics József megállapítása szerint egy olyan ordó használata tűnik bizonyosnak, melyben szerepel az említett imarészlet, de nem adnak át kardot a királynak. Az „esto dominus” részlet az angol területeken használatos ordók egyik imájában található meg, de más, kontinentális forrásban is felbukkan. Ezek lehetnek tehát forrásai a krónikának. A kard királyi jelvényként való átadására azonban csak az angolszász rendben (pontosabban azon belül is mindössze egyetlen ordóban) nem kerül sor. Ennek fényében Gerics József Salamon koronázásához ezt az általa Egbert- (Dunstan-) ordónak nevezett változatot köti,⁶³ amely ugyanaz, mint a Tóth Zoltán által István koronázásához javasolt Egbert-ordó.

Nagy Lajos az első királyunk, akit a kutatók – elsősorban Fügedi Erik – szerint már minden bizonnyal a Durandus pontifikáléjában szereplő koronázási ordó alapján tettek királlyá 1342-ben.⁶⁴ Fölmerül az a lehetőség is, hogy már Lajos apját, Károlyt ezzel az ordóval koronázták volna, hiszen az ő uralmát megerősítendő és az érvényes koronázást előkészítendő Magyarországra érkező pápai követ, Gentilis bíboros magával hozhatott volna egy példányt az új szertartáskönyvből, ezt a feltételezést azonban semmi nem erősíti meg.⁶⁵

Ami e fenti véleményeket illeti, az időközben sokszorosára bővült forrásanyag segítségével megállapítható, hogy mely pontokon válnak kérdésessé.

Az Egbert-ordó problémaköre

István és Salamon koronázása kapcsán is fölmerül, sőt, mára szinte szakirodalmi bizonyossággá vált az Egbert-ordó használata. Az Egbert-ordónak nevezett változat azonban – mint azt az angolszász ordók elemzése során láthattuk – nem az egyetlen angol rendtartás, amely a 10–11. századból maradt fenn. Ám ez az egyetlen, amelyhez a kutatók

⁶¹ „Cum autem in coronatione Salomonis canerent: ‘esto dominus fratrum tuorum’, et hoc per interpretem Belae duci innotuisset, quod Salomon infantulus sibi dominus constitueretur, graviter est indignatus.” SRH I. 351.

⁶² „Deinde vero ab episcopis ense accipiat, et cum ense totum regnum sibi feliciter ad regendum...” (Veszprém XIV, 93^r)

⁶³ Gerics József: Az úgynevezett Egbert (Dunstan)-ordo alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp., 1984. 245., 247.

⁶⁴ Bak-Pálffy: *Crown and coronation*, 73.

⁶⁵ Uo.

korábban is hozzáférhettek, elsősorban Martène említett szövegkiadásának köszönhetően. Ezért válhatott ez a bizonyos Egbert-ordó oly hangsúlyossá a kutatástörténetben.

Gerics tanulmányában az „Egbert” elnevezés mellett párhuzamosan a „Dunstan” is ott szerepel a tárgyaltd ordónál. Ennek oka az, hogy a Gerics által hivatkozott Ernst Percy Schramm az angolszász ordók rendszerezésénél a teljes angol hagyományt Dunstan mint vezéralak neve alatt foglalta össze, és az általa mintegy gyűjtőnéven „Dunstan”-nek nevezett ordótípus két változatát különítette el: a korai „Leofric”-változatot és a valamivel későbbi „Egbert”-változatot.⁶⁶

Azonban e kettő mind egymástól, mind a többi, szintén Dunstan nevéhez köthető egykorú ordótól jelentősen eltér, és e különbségek Tóth és Gerics okfejtésére is hatással vannak.

István

Első királyunk koronázási rendjének megállapításához Tóth Zoltán a lándzsát ábrázoló tárgyi emlékeket és a Nagyobbik legendát vette alapul. Ezekből kiindulva arra az eredményre jutott, hogy István koronázásán az Egbert-ordót használhatták, amelyben egyrészt nincsen koronaátadás a lándzsáátadás mellett, másrészt megtalálható benne az a hármas ígéret, amely szerinte a legenda szövegében is tetten érhető.

Ami az esetleges angolszász ígéret nyomait illeti, a Nagyobbik legendában ezt olvashatjuk az István koronázása után következő szakaszban: „És meghagyta utódainak, hogy senki ellenségesen mást meg ne támadjon, senki az ellenségét bírói vizsgálat nélkül meg ne károsítsa, az özvegyeket és árvákat senki ne sanyargassa.”⁶⁷ Bár az Egbert-ordóban valóban egy hármas tagolású ígéretet láthatunk, annak mind szövegezése, mind tartalma kevésbé cseng egybe a legendában írottakkal. Ott a király így fogadkozik: „Először is, hogy az Isten Egyháza és a keresztény nép minden időben igaz békében fog élni. Másodsor, hogy minden rendű és rangú személynek megtiltja a rablást és az igazságtalankodást. Harmadsor, hogy minden ítéletben igazságosságot és könyörületességet rendel el.”⁶⁸ Ugyanakkor az olyan egybevágó tartalmi elemek, mint az igazságosság szorgalmazása vagy a nép védelmezése, egy királyra és szándékaira nézve általánosnak mondhatók. Ezek az elemek éppen így megjelennek a PRG típusú ordókban is: „A megyéspüspök kérdezze meg tőle, vajon az Isten szent templomait és az egyházak vezetőit, nemkülönben az egész neki alávetett népet igazságosan és vallásosan, királyhoz illő gondoskodással, az ő atyáinak szokása szerint akarja-e védelmezni és kormányozni.”⁶⁹ Ez az a szakasz, amely a később-

⁶⁶ Schramm: *Die Krönung*, 152., 209.

⁶⁷ „Et, [...] quod nullus alium hostiliter invaderet, nemo inimicum sine iudicii examinatione lederet, viduas et orphanos nullus obprimeret, [...] posteris suis reliquit...” SRH II. 384.

⁶⁸ „In primis, ut ecclesia Dei et omnis populus Christianus veram pacem servent in omni tempore. Aliud est, ut rapacitates et iniquitates omnibus gradibus interdicat. Tertium est, ut in omnibus iudiciis aequitatem et misericordiam praecipiat...” Pl. Leofric X, 305^v.

⁶⁹ „Princeps interrogatur ab episcopo metropolitano, si sanctas Dei ecclesias ac rectores ecclesiarum, necnon et cunctum populum sibi subiectum, iuste et religiose, regali providentia, iuxta morem patrum suorum defendere ac regere velit.” Pl. Veszprém XIV, 89^v.

bi PRG ordókban párbeszéddé fejlődik, jelesül éppen három kérdés lesz belőle. E legenda-részlet tehát nem elegendő ahhoz, hogy bizonyítottan lehessen tekinteni az Egbert-ordó hatását az István-legenda szövegére, Istvánnak a – legenda keletkezésénél jóval korábbi – koronázási szertartásával kapcsolatban pedig semmiképp nem vonhatók le következtetések belőle.

A másik kapocs az Egbert-ordó és István között a lándzsa, illetve a korona elmaradása a lándzsa mellől. Ez azonban szintén kérdéseket vet föl. A Leofric- és az Egbert-ordókban ugyanis valóban nem szerepel korona a királyi jelvények között, a velük egykorú Dunstan-ordókban viszont igen. Leofricnál nem csupán a koronát nem adják át a királynak, de az egész *traditio instrumentorum* szakasza hiányzik a szertartás rendjéből, amely pedig minden más ordóban megtalálható. Ennek oka egyszerűen az lehet, hogy a Leofric nevét viselő kódex nem pontifikále, hanem szakramentárium. Míg ugyanis a pontifikále kifejezetten a püspök által végzendő szertartások menetét rögzíti az imák mellett a különböző utasításokkal együtt, tehát ordók kidolgozott gyűjteménye, addig a szakramentárium csupán azoknak az imaszövegeknek a gyűjteménye, amelyeket a misét vagy egyes más rítusokat celebráló papnak el kell mondania.⁷⁰ Az Egbert-változatban a *traditio instrumentorum* szakaszában a *sceptrumot* (jogar), a *baculumot* (pálca) és a *galeát* (sisak – korona helyett/gyanánt) adják át a királynak. Ám ebben az ordóban a jelvényátadásokhoz nem tartoznak formulák. Az átadásokra utasító rubrikákat azok a könyörgések követik, amelyek Leofricnál is szerepelnek, a jelvények átadására vonatkozó rubrikák és formulák nélkül. Ugyanezek a könyörgések a Dunstan-változatokban és mindenütt máshol is a jelvények átadásának formulái között hangoznak el. Itt tehát nem több különböző ordóval, hanem ugyanazon ordó egyre részletesebb kidolgozási szintjeivel állunk szemben.

Ezek alapján azt lehet mondani, hogy az Egbert-ordó szövege hiányos a többi, hozzá térben és időben egyaránt igen közeli angolszász ordóhoz képest. Felmerül tehát a kérdés, használhattak-e Magyarországon a koronázáshoz a 11. század legelején egy ilyen elszigetelt és távoli forrást. Még ha el is fogadjuk, hogy az átadandó *baculum* jelenthetne lándzsát, a lándzsa mint koronázási jelvény perdöntő voltát az is megkérdőjelezi, ahogyan magában az Egbert-ordóban szerepel. A három átadandó jelvény közül egyedül erről nem tudjuk meg ugyanis, hogy kik adják át a királynak: előtte a jogart a püspökök és a világi vezetők közösen, utána a *galeát* csakis a püspökök helyezik a király fejére. Emiatt úgy tűnik, hogy a *galea* – amely ha nem is korona, legalábbis annak funkcióját tölti be a koronázáson – nagyobb súllyal bír, mint az előtte szereplő *baculum*.

Ha az István koronázása kapcsán használt forrásokból más részleteket emelünk ki, a lándzsa jelentősége még inkább megkérdőjeleződik. Egyfelől szintén a Nagyobbik legendában a koronázásról írottak szerint „István király a királyi méltóság diadémszával szerencsésen megkoronáztatott”⁷¹ – ahol a „diadém” inkább idéz fel koronát,⁷² mintsem

⁷⁰ Földváry Miklós István: Liturgikus könyvek. In: *Ars sacra. A liturgikus művészet kézikönyve*. Szerk. Szakács Béla Zsolt. Bp., 2019. 342., 354.

⁷¹ „Stephanus rex [...] diademate regalis dignitatis feliciter coronatur...” SRH I. 384.

⁷² A diadema korona jelentésére lásd A magyarországi középkori latinság szótára. I–VI. Szerk. Boronkai Iván – Szovák Kornél. Bp., 1987–2017. III. 128.

sisakot. A tárgyi forrásokra vonatkozóan az is megemlítendő, hogy a koronázási paláston nem csak a lándzsát ábrázolták István kezében, hiszen baljában az országmát tartja. Ennek tehát hasonló jelentősége lehetett, de legalábbis bizonyára volt jelentősége. Az országalma azonban soha nem szerepel a királykoronázási ordók jelvényegyüttesében. Ahogy tehát a *globus*, úgy a lándzsa szintén igen fontos lehetett Istvánnak anélkül is, hogy a koronázáson – akár a korona ellenében – kitüntetett súllyal adták volna át neki. Ezt támasztja alá az is, hogy a német-római ordókban szintén nem kerül sor a lándzsa liturgikus átadására, jöllehet a birodalmi lándzsa jelentősége közismert. Különös lenne, hogy épp egy angolszász koronázási rend jelentse a legfőbb bizonyítékot egy olyan szimbólum kiemelt használata mellett, amely több szállal kötődik a pápasághoz és a császársághoz.

A másik, Győrffy György nevéhez fűződő javaslat István koronázási rendjére vonatkozólag a PRG szerinti, „mainzi” ordó. Ezt azonban, amint újabban Parkes megállapította, csak az 1000 utáni években állították össze. Mégis Győrffy megoldása lehet megfelelő abban a tekintetben, hogy bizonyára egy német rend volt az István koronázási szertartásán használt változat. A PRG-t megelőzően is kellett hogy legyen egy olyan rend, amellyel a német királyokat avatták, akár magát II. Henriket, akit szintén a PRG megszületése előtt, 1002-ben koronáztak meg. Parkes szerint a szertartást egy bizonyos *frühdeutscher Ordo* szerint végezték, amelyet Karl Erdmann azonosított a PRG előzményeként.⁷³ Ennek szövege alig tér el a későbbi PRG koronázási ordójától, e korai német rend kissé bővített formája kerülhetett tehát a 11. század elején a PRG-be. Ez lehetett István koronázási ordója is. Éppen Henrikkel való kapcsolata miatt tűnik valószínűnek, hogy István inkább a német rendet alkalmazta, mintsem egy angolszász ordót. Emellett szól az is, hogy a 11. századból maradtak fenn más, Magyarországon használt püspöki ordók, és ezek nagy része a németes színezetű, közép-európai liturgiátípust képviseli. Elvértve lehet bennük találkozni francia párhuzamokkal, angol hatásról azonban mindeddig nem került elő adat.⁷⁴

Salamon

A másik szertartás, amelyet hagyományosan az Egbert-ordóhoz kötnek, Salamon gyermekkori koronázása, amelyre valamikor 1057 és 1059 között került sor.⁷⁵ Tóth Zoltán és Gerics József a 14. századi krónikakompozíció vonatkozó szakaszai alapján egyértelműen az Egbert-ordó használata mellett foglalnak állást, mert ez az egyetlen olyan ordó, amelyben szerepel az „esto dominus fratrum tuorum” részlet, de nincs benne kardátadás.

Az Egbert-ordóban valóban nincsen szó kardátadásról, de itt ismét szem előtt kell tartani azt a körülményt, hogy a koronaátadáshoz hasonlóan a kard átadása is megtalálható minden más rendtartásban. Salamon esetében sem valószínű, hogy egy olyan ordót alkalmaztak volna, amelynél már saját keletkezési korában és helyén, a normann hódítás

⁷³ Parkes: Henry II, 120., 122.

⁷⁴ Földváry: *Egy úzus születése*, 29–35., 96–99.

⁷⁵ Laszlovszky József: Angolszász koronázási ordo Magyarországon. In: *Angol–magyar kapcsolatok a középkorban*. Szerk. Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna. Máriabesnyő, 2008. 106.

előtti Angliában is jóval bővebb anyagok álltak rendelkezésre. A gondolatmenetet, amely a kardátadás hiányából indul ki, megkérdőjelezi az is, hogy voltaképpen a várkonyi jelenet királyi jelvénye, a korona sem szerepel abban a két ordóban, amelyekből hiányzik a kard. Bár az Egbert-változat galeája mint sisak, sisakkorona a korona szerepét tölti be, az mégsem a későbbi korokban vagy akár más egykorú ordókban megtalálható *corona*.⁷⁶ Ha tehát a 14. századi krónikakompozíció várkonyi jelenetének leírásából indulunk ki, ahol a *gladius* és a *corona* ellentétpárjában a *corona* jelképezi a királyi hatalmat, ismét valószínűtlenné válik az Egbert-ordó használata, melyben nem kerül sor még a *corona* átadására sem, miközben minden más ordóban átadják mind a koronát, mind a kardot.

A krónika két fejezetének értelmezésében még egy lehetőség szem előtt kell tartani. A két történet Béla beleegyezését tekintve ellentétben áll egymással, és ennek az ellentétnek feloldása talán az, hogy két különböző korban rögzítették, e két különböző kor politikai kívánalmainak megfelelően. Hogy az egymással ily módon ellentmondásban álló 91. és 92. fejezetek közül az egyik későbbi kor betoldása, már felmerült: Kristó Gyula szerint a 92., tehát a beleegyezés meglétét állító fejezet a várkonyi jelenettel volt az eredeti, melyet álláspontja szerint már Kálmán korában lejegyeztek, míg a Béla felháborodásáról beszámoló jelenetet később írták le.⁷⁷ Laszlovszky József is emellett foglal állást, ő a 13. századra datálja a beillesztést.⁷⁸ Kristó egyfelől azzal érvel Kálmán kora mellett, hogy akkor keletkezett Magyarországon *gesta*, másfelől azzal, hogy a trónon lévő Kálmán legitimációjához szükséges volt őt választó elődjének, Lászlónak a legitimálása is, aki úgy uralkodott, hogy a megkoronázott Salamon közben életben volt.⁷⁹ Ezért írhatták le a történetet, melyben András a várkonyi találkozón így szól a választás elé állított Bélához, László apjához: „Ha a királyságot akarod, vedd el a koronát, ha a hercegséget, vedd a kardot; ezek közül egyet engedj át fiamnak, de a korona jog szerint a tiéd.”⁸⁰ Kálmán törvényeiből viszont kiviláglik, hogy az ő uralkodásának korában bizonyosan királyi jelvényként tartották számon a kardot. A rómaiakhoz írt levélnek éppen azon fejezetéből idéz, melyben megtalálható a – PRG típusú – koronázási szertartás során is elhangzó részlet: „Omnis anima potestatis sublimioribus subdita sit.” Így ha a várkonyi jelenet leírása az ő korában történt, az azt jelentené, hogy egyszerre volt királyi és hercegi jelvény a kard. Éppen ezért állítja Gerics, hogy még korábban írhatták le a jelenetet, s hozzáteszi, hogy László korában már létezett hercegi korona, tehát már akkor sem a kard jelképezte volna a hercegséget.⁸¹ Hogy nem sokkal Salamon koronázása után a korona vált a hercegség szimbólumává, szintén a krónikakompozícióból derül ki: a magyaródi csata után László szavaiból, ame-

⁷⁶ A sisakkorona és korona közötti különbség a korszakra nézve a Monomakhosz-korona miatt is fontos. Erről Lados Tamás éppen Tóth és Gerics gondolatmenetének fényében véli úgy, hogy aligha volt I. András tulajdona, hiszen ha Salamont és Istvánt egyaránt az Egbert-ordóval avatták, feltehetően Andrást is, ehhez viszont nem alkalmazhatta sisak helyett a Monomakhosz-koronát. Erről bővebben Lados Tamás: A Monomakhosz-korona és I. András koronázása. *Fons* 21 (2014) 289–314.

⁷⁷ Kristó Gyula: Legitimitás és idoneitás. Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. *Századok* 108 (1974) 597.

⁷⁸ Laszlovszky: Angolszász koronázási ordo, 98.

⁷⁹ Kristó: Legitimitás, 596.

⁸⁰ „Si vis regnum, accipe coronam, si ducatum, accipe gladium; ex his aliud concedas filio meo, sed corona cum iustitia tua est...” SRH I. 355.

⁸¹ Gerics: Az úgynevezett Egbert (Dunstan)-ordo, 253.

lyeket a halott Vid ispánhoz intéz, később pedig Géza szavaiból is, amikor felajánlja Salamonnak, hogy lemond a királyi cím követeléséről.⁸² Koszta László szerint ez a fordulat a hercegség megerősödését mutatja, hiszen a király mellett ekkortól már a hercegnek is volt koronája.⁸³ Ám ha ekkor a korona egyszerre szolgálhatott királyi és hercegi jelvényként, akkor korábban a kard is betölthette mindkét funkciót. Egyszerre létezhetett egy olyan kard, melyet átadnak a királykoronázás alkalmával, és mellette egy másik kard, amely a hercegség jelképe volt.

Mindazonáltal ha az egész Salamon-kori koronázási ordó nem is, kétségtelenül angolszász a krónikában szereplő az „esto dominus fratrum tuorum” imarészlet. Általa az angolszász koronázási hagyománnyal való magyarországi kapcsolat is kétségtelen, ám hogy ez a kapcsolat pontosan mit takar, már nem olyan világos. Ha a fentiek fényében elfogadjuk, hogy nem kell a teljes Egbert-ordó használatát feltételeznünk, elég az adott imára, vagyis az *Omnipotens det tibi* kezdetű könyörgésre és a benne található szövegrészletre hagyatkozni. A koronázások egész Európára kiterjedő összehasonlítása során világossá vált, hogy olykor megjelenhet egy-egy idegen eredetű vendégszöveg valamely más típusú ordóban. Ezt a szempontot ez esetben is szem előtt kell tartanunk.

Amellett, hogy egy adott ordóból legfeljebb a kérdéses szöveget vették át Salamon koronázásakor, Laszlovszky József érvel. Szerinte ugyanis elvetendő az a korábbi nézet, hogy száműzött angol hercegek hozták volna magukkal a koronázási szertartást – mint-hogy más lehetőség nem valószínű, a teljes kódexszel együtt, amelyben rögzítve volt.⁸⁴ Ő úgy véli, a király megbízásából a hercegek hazajövetelét előkészítő és lebonyolító Ealdret, Worcester püspöke lehetett a részlet forrása, aki Salamon koronázásának idején igen sokat tartózkodott a kontinensen, mégpedig Kölnben. Ő püspök lévén tudhatta könyv nélkül is az adott részletet (mint bibliai idézetet pedig különösen is), melynek beszúrását egy másféle koronázási rendbe talán az összetett magyar belpolitikai helyzet miatt javasolhatta, hogy ezáltal Bélának egyértelművé váljék, mit jelent, hogy unokaöccsét megkoronázták:⁸⁵ az „esto dominus fratrum tuorum” révén kétségtelenül megértette, hogy a gyermek rajta is uralkodik, nem csak a népen, s neki ehhez kell tartania magát. Azonban Béla herceg, András testvére, a trón várományosa feltételezhetően a szertartáson elhangzó imaszövegektől eltekintve sem volt elragadtatva ötesztendő unokaöccse koronázásától. Kettejük viszonyához voltaképpen nem tesz hozzá érdemben a krónika vonatkozó szakasza, azaz a Béla fölhaborodásáról írottak. Ha önmagában a koronázás ténye nem tette volna egyértelművé az Árpád-korban, hogy a király rokonai fölött is uralkodik, talán nem került volna sor megannyi trónviszályra, testvérharcra. Salamont bármely szertartásrenddel koronázhatták, nagybátyja így is, úgy is rossz néven vehette, hogy nem ő András utódja, és szívesen megszerezte volna Salamontól a hatalmat.

⁸² „Sed miror, quia de genere ducum non fuisti, cur ducatum volebas, nec de propagine, quare coronam optabas...” SRH I. 392.; „... promisitque regnum redditurum Salomoni cum pace firma hoc modo, quod ispe coronam iure teneret cum tertia tamen parte regni...” Uo. 403.

⁸³ Koszta: *Fejezetek*, 215.

⁸⁴ Laszlovszky: *Angolszász koronázási ordo*, 96.

⁸⁵ Uo. 104., 108.

Tovább árnyalja a problémát a *canere* [énekelni] ige használata. Az idézett részlet ugyanis egy könyörgésben található, amelyet soha nem énekeltek. Úgy hivatkozik tehát a krónikás e szakaszra, mintha énekszöveg lett volna. A szöveghely Jákob és Ézsau történetére utal, a fiatalabb testvér felülkerekedésére a nagyobbikkal szemben. Salamon és Béla hasonló helyzete is fölidézhető tehát e részletet a későbbi krónikaíróban. Érdekes, hogy szintén a testvérpár ószövetségi történetéből való az antifóna, amely mint egyedi elem jelenik meg a 14. századi, így éppen a krónikakompozícióval egykorú VP-ben: *Ecce odor filii mei*. Ezt valóban énekeltek, ha elhangzott egy szertartáson. Ha tehát a 14. században e jellegzetes antifóna ismert koronázási ének volt, akár ez is felidézhető a szerzőben a bibliai történetet, és vele egy olyan szövegrészletet, amely más koronázási ordókban szerepelt ugyanezen szituációt megelevenítve. A krónikakompozíciónak az „esto dominus” köré fölépített története tehát nem szükséges ahhoz, hogy megmaradjon az események logikája, sőt mi több, nélküle érthetőbb is lenne a cselekmény, hiszen nem kellene a két történet közti ellentétet értelmezni.

Ezen a ponton ismét hangsúlyoznunk kell, hogy az érintett krónikafejezet datálása bizonytalan, ahogyan a Béla beleegyezését és a várkonyi jelenetet leíró 92. fejezet története sem feltétlenül Salamon koronázásának és a korabeli körülményeknek eseményhű leírása, hanem a szerző korának politikai kontextusában (Kálmán legitimációja) értelmezhető mozzanat. A 91. fejezet esetében is érdemes más, ezúttal liturgiai kontextusban szemlélni a leírást. Ha ugyanis figyelembe vesszük, hogy a történetet Salamon kora után írták le, akkor nem csak az ő koronázásával egy időben leírt koronázási ordók szolgálhatnak háttérül az *Omnipotens det tibi* ima magyarországi ismeretének, és ily módon az sem biztos, hogy valóban elhangzott a koronázáson. Nem Salamon 1050-es években bekövetkező koronázási szertartásának forrását kell keresnünk tehát, hanem a később leírt krónikafejezet forrását.

Hogy a szöveget tartalmazó krónikarészlet a későbbi szerző saját korának ismereteit tükrözi, nem pedig Salamon koráét, azért is valószínű, mert míg a 11. századra vonatkozóan nem ismerünk forrást, mely magyar–angol kapcsolatot mutatna a liturgikus szövegekben, addig Kálmán korától kezdve kétségtelenül tükröződik némi angol, pontosabban normann hatás bizonyos liturgikus emlékeinkben. A 12. századi Pray-kódex templomszentelési ordójában található egy lapszéli jegyzet: ez egy olyan antifónát tüntet föl, amely korábban nem fordult elő a magyar ordókban, sőt Közép- és Nyugat-Európa egyéb ordóiban sem található meg. Ugyanakkor szerepel „anglonormann”, sőt már angolszász templomszentelési ordókban is, így kétségtelenül angol sajátosság, amely a 12. században megjelent Magyarországon is.⁸⁶ Szintén a 12. században terjedt el egy normann eredetű kódexekben népszerű invitatórium Magyarországon, ami nem található meg a szomszédos országok anyagában.⁸⁷ A VP templomszentelési ordója ugyancsak átvesz normann könyörgéseket, noha maga az ordó alapvetően nem normann.⁸⁸ Megfigyelhető tehát, hogy

⁸⁶ Czagány Zsuzsa: Magyar–normann zenei kapcsolatok a középkorban. II. In: *Zenatudományi dolgozatok*. 2010. Szerk. Kiss Gábor. Bp., 2012. 13–14.

⁸⁷ Uo. 19.

⁸⁸ Szaszovszky Ágnes: *A veszprémi pontifikále templomszentelési ordója*. Bp., 2013. [Doktori disszertáció] 57.

a liturgikus szövegek tekintetében a normann területek anyagai jelen voltak Magyarországon, de az is, hogy a hatás csak a 12. századtól, és nem feltétlenül Angliából érkezett. A normannok révén egyes jellegzetes angolszász liturgikus szövegek ugyanis Szicíliába, Skandináviába és Észak-Franciaországba is eljutottak. A koronázás során elhangzó *Omni-potens det tibi* könyörgésről éppígy elmondható, hogy nemcsak angolszász, majd „anglo-normann”, hanem kontinentális területeken is előfordul. Így könnyen elképzelhető, hogy a 14. századi krónikakompozíció fenti mondatának szerzője ismerte az egyre szélesebb körben terjedő imát, és minthogy Salamon gyermekkori koronázása alkalmával különleges politikai értelmet nyerhetett annak egy kiemelt részlete, a történethez illesztette. Ezzel hozta létre az ellentmondást, amely abból fakad, hogy a történet utáni szakasz viszont már Béla egyetértéséről számol be.

Összességében tehát elmondható Salamon koronázásáról, hogy az egy az egyben Angliából átvett ordó használatánál könnyebben elképzelhető megoldások is lehetségesek. A korona és a kard szimbolikájának ütköztetése e kérdést nem befolyásolja, hiszen a kard kétségkívül királyi jelvény (is) volt, mely csak a legkezdetlegesebb két angliai ordóban nincs megnevezve a *traditio instrumentorum* szakaszában átadandó jelvényként. Az „esto dominus” szövegrészlet szerepeltetése pedig, jóllehet egyértelműen mutatja, hogy ismert volt Magyarországon az angolos szertartásrend, nem elegendő ahhoz, hogy biztosan Salamon koronázására vonatkoztassuk akár csak ezen egyetlen ima elhangzását is. A későbbi szövegszintű kapcsolatok inkább a krónikarészlet szerzője szellemi termékének láttatják a beékelte mondatot. Emellett szól végül az is, hogy az angolos rendet képviselő kontinentális kódexekben is csak később, Salamon kora után kap gyakrabban helyet a szóban forgó könyörgés.

I. Lajos koronázási rendje

Szintén kérdéseket vet föl Nagy Lajos koronázása, amelyhez a kutatástörténet elsőként köti a Durandus-pontifikále szertartásrendjét. Az I. Károly és I. Lajos korából ismert VP azonban nem a PGD rendjét idézi, mi több, a 15. századi BNF Lat. 1219 sem. Ennek alapján kérdésessé válik, hogy I. Lajos 1342. évi koronázásakor valóban ismert volt-e már Magyarországon az új szertartásrend. A feltételezés a Filipec-pontifikále nyomán merült fel, amely a 15. század végén keletkezett, és a PGD egy példánya. Érdekessége, hogy a királykoronázási ordóban Lajos, a császárkoronázási ordóban pedig Károly név szerepel a szövegben a bevett „N.” helyett. Fügedi Erik e Lajos nevet I. Lajosra, a Károlyt pedig IV. (Luxemburgi) Károlyra vonatkoztatja, és feltételezi, hogy a Filipec-pontifikále egy 1355-ben készült Durandus-példány másolata.⁸⁹ Maga a Filipec-pontifikále azonban későbbre, 1477 és 1490 közé datálható, így nem lehet biztosan állítani, hogy mintapéldánya Nagy Lajos koronázásának szerzője lett volna, különösen úgy, hogy két, Lajos uralkodásával egykorú vagy kevéssel későbbi magyarországi kódex még nem a PGD-vel dolgozik. Emellett a szintén

⁸⁹ Fügedi: A magyar király koronázásának rendje, 265.

14. századi prágai, Litomyšlből fennmaradt ordó is a PRG rendjét hozza, amely azt erősíti, hogy cseh területen sem terjedt még el akkor a PGD. Ugyanezt erősíti meg a lengyel források tanúsága a 15. század második feléig.

A két személynév beillesztésének magyarázata lehet, hogy nem egy konkrét Lajosra és Károlyra vonatkoznak. Ilyen más rítusok rendjében is előfordult: a keresztelés és házasságkötés ordóiba is írtak be gyakori személynéveket (például János, Katalin), amelyeknek szerepe mindössze a *nomen* helyén álló „N.” kiváltása volt.⁹⁰ A Károlynál császáribb és a Lajosnál királyibb nevet pedig nehéz volna elképzelni.

Összegzés

A kutatás során földolgozott királykoronázási ordók összehasonlító elemzése révén először is elváltak a 82 vizsgált rend közös és megkülönböztető vonásai. Ezek alapján három nagyobb típusba lehetett rendezni az anyagot. A típusok közötti átfedések is feltárultak, így az egyes ordók esetleges kapcsolatára is fény derült. Megmutatkoztak a tér- és időbeli változatok a típusokon túl. Kirajzolódott, hogy a magyar ordók illeszkednek a kialakult rendszerbe, de egyedi vonásaik is nyilvánvalóvá váltak.

Az elemzés új kontextust teremtett a középkori magyar királykoronázások vizsgálatahoz. E kontextusban a kutatástörténet korábbi eredményei is új megvilágításba kerültek, így megfogalmazódhattak bizonyos fenntartások egyes, korábban biztosnak hitt hipotézisekkel kapcsolatban. Elsősorban az István, Salamon és I. Lajos koronázásakor használt szertartásrend, valamint ezeknek nyomán az angolszász és a Durandus-féle ordó korukbeli magyarországi jelenléte vált kétséggé. Tanulmányom e kérdésekben vetett föl új válaszlehetőségeket.

Amellett érveltem, hogy az Egbert-ordó a korabeli angolszász hagyománynak sem hiteles képviselője, a 11. századi Magyarországon való használata pedig szinte kizárt. Árpád- és Anjou-kori királyaink koronázása minden bizonnyal németes mintákhoz igazodott, amint azt mind Magyarország, mind a környező országok fennmaradt szerkönyvei egyöntetűen sugallják. A Durandus-pontifikále pedig, noha 15. századi átvétele vitathatatlan, a 14. században még nem befolyásolhatta a magyar királyok koronázását.

A kétséges mozzanatok az összehasonlító elemzés eredményeinek fényében újraértelmezve a magyar királykoronázások történetének újabb részletei váltak világossá, de mindez nem lett volna lehetséges az előző nemzedékek felvetései nélkül.⁹¹

⁹⁰ Földváry: *Egy úzus születése*, 33.

⁹¹ Valamint Földváry Miklós István felvetései nélkül sem, akinek köszönöm az egész munka során nyújtott folyamatos segítségét.

FÜGGELÉK

- Aethelred XI: British Library. [London] (= BL) Cotton Ms. Claudius A III. fol. 9^r.
- Anderson X: BL Add MS 57337. fol. 57^r.
- Arras XI: Bibliothèque Municipale. Boulogne. Ms. 84. fol. 71^v.
- Augsburg XII: Bayerische Staatsbibliothek. [München] (= BSB) Clm 03909. fol. 109^v.
- Ausztria XII: Augustiner-Chorherrenstift. Bibliothek (= CRSA) Ms. 0622. fol. 66^r.
- Ausztria XIII: CRSA Ms. 1020. fol. 145^v.
- Auxerre XIV: Bibliothèque Municipale. Auxerre. Ms. 53. fol. 31^r.
- Avranches XII: Bibliothèque Nationale de France (= BNF) Lat. 14832. fol. 75^v.
- Besançon XI: Herzog August Bibliothek (= HAB) Cod. Guelf. 0015 Weissenburg (Cat. lat. 499). fol. 25^r.
- Besançon XI: Bibliothèque Universitaire Historique de Médecine (= BU), Montpellier H 303 fol. 164^v.
- Braga XIII: Biblioteca Nacional de Portugal. [Lisboa] Ms. Alcobaça 162. fol. 67^v.
- Braga XIII: Biblioteca Pública Municipal do Porto. Ms. 1134. fol. 130^v.
- Cambrai XI: Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek. [Köln] (= Dombibl.) Cod. 0141. fol. 153^r.
- Canterbury XII: *The Pontifical of Magdalen College, with an Appendix of Extracts from Other English mss. of the Twelfth Century*. Ed. Henry Austin. London. 1910. 89.
- Cassino XI: Biblioteca Apostolica Vaticana (= BAV) Barb. Lat. 631. fol. 155^v.
- Chartres XII: BNF Lat. 945. fol. 204^r.
- Cîteaux XIII: Bibliothèque Municipale. Troyes. Ms. 1224. fol. 140^v.
- Coimbra XII: Biblioteca Pública Municipal do Porto. Ms. 0353 (Santa Cruz 59) fol. 115^v.
- Cuenca XIII: Bibliothèque Municipale. Tours. Ms. 236. fol. 98^r.
- Dunstan X: BNF Lat. 00943. fol. 67^r.
- Egbert X: BNF Lat. 10575. fol. 130^v.
- Freising XI: Pontifical BSB Clm 21587. fol. 69^r.
- Fréjus XIV: BNF Lat. 09479. fol. 133^r.
- Hildesheim XII: Staatsbibliothek. Bamberg. Msc. Lit. 054. fol. 57^r.
- Huesca XIII: Archivo Musical de la Catedral de Huesca. Ms. 10 (9). fol. 60^r.
- Köln XII: Dombibl. Cod. 0139. fol. 21^r.
- Krakkó XV: Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej (= Kap. Katedr. Kraków) Ms. 11. fol. 388.
- Krakkó XV: Kap. Katedr. Kraków. Ms. 13. fol. 472.
- Krakkó XV: Kap. Katedr. Kraków. Ms. 14. fol. 362., 415.

- Langres XIII: Bibliothèque Municipale. Troyes. Ms. 2140. fol. 94^r.
- Leofric X: Bodleian Library. [Oxford] 579. fol. 302^v.
- Litomyšl XIV: Královská kanonie premonstrátů na Strahově. [Praha] DG I 19. fol. 161^r.
- Lodève XIV: Bibliothèque Municipale. Toulouse. Ms. 118. fol. 64^r.
- London XV: BL Lansdowne Ms. 451. fol. 100^v.
- Lüneburg XII: HAB Cod. Guelf. 0141 Helmst. Heinemann-Nr. 164. fol. 59^r.
- Lyon XIII: Bibliothèque Municipale. Carpentras. Ms. 96. fol. 11^v.
- Magyarország XV: BNF Lat. 01219. fol. 17^r.
- Meaux XIII: BNF NAL 1202. fol. 121^r.
- Messina XIII: Biblioteca Nacional de España. [Madrid] Ms. 00678. fol. 130^v.
- Metz XIII: BNF Lat. 1223. fol. 161^v.
- Milano XI: BAV, Vat. lat. 1315. fol. 53^r.
- Milánó XI–XV: *Manuale Ambrosianum ex codice saec. XI. I–III*. Ed. Marco Magistretti. Milano, 1904. I. 62., 112., 121.
- Monreale XIII: BAV Vat. lat. 06748 fol. 103^v.
- Nevers XI: BNF Lat. 17333. fol. 107.
- Noyon XIII: BNF Lat. 17335. fol. 64^r.
- Párizs XIII: BU Montpellier. H 399. fol. 92^r.
- Párizs XV: BNF Lat. 961. fol. 240^v.
- Párizs XV: BNF Lat. 8886. fol. 69^v, 307^v.
- Passau XII: Österreichische Nationalbibliothek. Cod. 1817 Han. fol. 177^r.
- Piacenza XII: Biblioteca e Archivio capitolare del Duomo. [Piacenza] Ms. 4. fol. 133^r.
- Płock XII: Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego. [Płock] Mspł. 29. fol. 80^v.
- Poitiers XIII: Bibliothèque Municipale. Poitiers. Ms. 39 (163). fol. 64^r.
- Ratold X: BNF Lat. 12052. fol. 21^v.
- Róma XII: Bibliothèque Municipale. St. Omer. Ms. 98. fol. 64^v.
- Róma XVI: *Pontificale Romanum*. Ed. Astère Jouby. Paris, 1859. 159.
- Rouen XII: BNF NAL 0306. fol. 159^r.
- Salzburg XI: Bibliothèque Municipale. Vendôme. Ms. 14 fol. 45^v.
- Senlis XIII: HAB Wolfenbüttel. Inv.-Nr. 475. fol. 12^v.
- Senlis XIII: Bibliothèque de la Compagnie des prêtres de Saint-Sulpice. Ms. 1986 (R 9). fol. 45^v.
- Sens XIII: BNF Lat. 934. fol. 79^r.
- Sens XIV: BNF Lat. 962. fol. 180^v.
- Sens XIV: Bibliothèque Municipale. Arras. Ms. 986. fol. 118^r.

- Siracusa XIII: BAV Vat. lat. 4746. fol. 17^v.
Strasbourg XV: Bibliothèque Municipale. Cambrai. Ms. 224. fol. 165^r.
Toledo XII: Biblioteca Capitular. Toledo. Ms. 37.27. fol. 173^v.
Toledo XIII: Biblioteca Capitular. Toledo. Ms. 39.12. fol. 146^r.
Toul XV: BNF Lat. 12079. fol. 71^v.
Trier XI: BNF Lat. 13313. fol. 188^r.
Trier XII: BNF Lat. 13315. fol. 101^r.
Valence XII: BAV Ottobon. lat. 256. fol. 25^r.
Verden XI: Staatsbibliothek. Bamberg. Msc. Lit. 059. fol. 72^v.
Veszprém XIV: Országos Széchényi Könyvtár. Clmae 317. fol. 88^v.
Worms X: Bibliothèque Municipale. Troyes. Ms. 2141. fol. 97^v.
York XVI: *Liber pontificalis Chr. Bainbridge archiepiscopi Eboracensis*. Ed. William George Henderson. Edinburgh, 1875. 214., 270., 348.

